

10. Roshko S. Porivnialna syntaksema u semantyko-syntaksychnii strukturі prostoho rechennia. *Typolohiia ta funktsii movnykh odynyts: naukovyi zhurnal*. Lutsk: Skhidnoievropeiskyi natsionalnyi universytet im. Lesi Ukrainky, 2015. № 1 (3). S. 200–210.
11. Roshko S. Transformatsiini protsesy u systemi porivnialnykh konstruksii suchasnoi ukrainskoi movy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii*. 2014. Vyp. 2 (32). S. 23–27.
12. Syzonenko N. M. Semantychna struktura komparatyvem za obiekto porivniannia (na materialy zbirky novel M. Dochyntsia „Khib i shokolad”). *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka : Filolohichni nauky*. 2020. №4 (335), lystopad. S. 76–85.
13. Kharaman N. O. Porivniannia v obraznii systemi «Shchodennyka» Oleksandra Dovzhenka. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/268531355.pdf> (data zvernennia: 26.10.2023).
14. Shytyk L. V. Synkretychni porivnialni konstruksii v ukrainskii movi. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii : Filolohichni nauky*. Cherkasy, 2003. Vyp. 46. S. 63–68.
15. Shytyk L. Synkhronna perekhidnist syntaksychnykh odynyts v ukrainskii literaturnii movi : monohrafiia. Cherkasy: vydavets Chabanenko Yu. A., 2014. 474 s.

Прокопчук Людмила Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Prokopchuk Liudmyla, Ph.D. in Philology, Associate Professor, Department of the Ukrainian Language, Mykhailo Kotsiubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 17.11.2023

Статтю прийнято до друку: 24.11.2023

УДК 81'37-028.16:82-3-053.4/.6

DOI 10.31652/2521-1307-2023-37-100-110

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ СПОНУКАЛЬНОЇ МОДАЛЬНОСТІ В ПРОЗОВИХ ТВОРАХ ДЛЯ ДІТЕЙ: СЕМАНТИКА І ПРАГМАТИКА

Світлана Харченко

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Україна, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15

e-mail: lucynka@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9336-1259

У статті досліджено особливості вербалізації спонукальної модальності в мові прози для дітей, визначено, які (не)спеціалізовані синтаксичні засоби для вираження спонукальної модальності актуалізують у мові прози для дітей, умови їхньої актуалізації, а також які модифікатори семантико-синтаксичної структури використовують. Зазначено, що актуалізація того чи того синтаксичного засобу вербалізації спонукальної

модальності у мови прози для дітей залежить від віку дитини. Визначено, що 1) в мові прози для дітей використовують тільки спеціалізовані засоби вербалізації спонукальної модальності, з-поміж яких найуживанішою є семантико-синтаксична структура з вербалізованим предикатом, вираженим формою наказового способу; 2) спорадично уживають спонукальні номінативні, вокативні речення і спонукальні речення з невербалізованим предикатом адвербіального й об'єктного типу, прості спонукальні речення з однорідними членами, складні спонукальні речення; 3) особовий займенниковий іменник, модифікатори (вставні слова, частки, звертання, вигуки) у спонукальних реченнях посилюють / послаблюють його варіантне значення, нашаровують на основне значення вислову або окремий компонент додаткові значеннєві відтінки. Результати дослідження прислужатся для редакторів прозових творів для дошкільнят і дітей молодшого шкільного віку.

Ключові слова: речення, семантико-синтаксична структура речення, спонукальна модальність, спеціалізовані засоби вираження спонукальної модальності, неспеціалізовані засоби вираження спонукальної модальності, модифікатор, комунікативна ситуація, мовна компетентність, мова прози для дітей.

VERBALIZATION OF IMPERATIVE MODALITY IN PROSE WORKS FOR CHILDREN: SEMANTICS AND PRAGMATICS

Svitlana Kharchenko

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Heroyiv Oborony Street, 15, Kyiv, Ukraine

e-mail: lucynka@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9336-1259

Introduction. *Children's literature is a special type of literature that combines aesthetic, didactic, and educational functions. The language of works for children is as closely related as possible to the implementation of these functions, which are aimed at the formation of a complete, independent, empathic personality. Imperative sentences play an important role at all stages of the development of a child's language competence.*

Purpose. *The article aims to investigate the peculiarities of the verbalization of the imperative modality in prose for children, to determine which (non)specialized syntactic means for expressing the imperative modality are emphasized in prose works for children, the conditions of their actualization, which modifiers of the semantic-syntactic structure are used.*

Methods. *Descriptive and interpretive methods were used to achieve the goal, and partly quantitative methods were used.*

Results. *The Ukrainian language has developed a set of specialized and non-specialized means of verbalizing the imperative modality. The current importance of this or that syntactic means of verbalization of motivational modality in prose language for children depends on the age of the child. The most used one in the language of prose for children is the semantic-syntactic structure with a verbal predicate expressed in the imperative form. Prose works for children also use imperative nominative, vocative sentences and imperative sentences with a non-verbalized predicate of the adverbial and object type, but numerically, their use is infrequent. Besides, the use of simple imperative sentences with homogeneous members and the use of composite imperative sentences are also infrequent. Sporadic use of complex sentences or with different types of linking*

help to gradually develop the child's cognitive and evaluative abilities. Personal pronominal noun, modifiers (filler words, particles, addressing personally, exclamations) in imperative sentences strengthen / weaken its variant meaning, add additional shades of meaning to the main meaning of the statement or a separate component. The results of the research will be useful for editors of prose works for preschoolers and children of primary school age.

Conclusion. *In the language of prose for children, only specialized means of verbalization of the imperative modality are used, among which the semantic-syntactic structure with a verbalized predicate expressed in the imperative form is the most used. Imperative nominative, vocative sentences and imperative sentences with non-verbalized predicate of adverbial and object type, simple imperative sentences with homogeneous members, composite imperative sentences are sporadically used. We see the prospects for further scientific research in the following: to investigate the verbalization of the imperative modality on a wider empirical material, to trace the dynamics of the actualization of specialized and non-specialized means of verbalization of the imperative modality in prose works for children of different ages and in spontaneous children's speech, to propose a classification of children's expressions of the imperative modality.*

Keywords: *sentence, semantic-syntactic structure of a sentence, imperative modality, specialized means of expressing imperative modality, non-specialized means of expressing imperative modality, modifier, communicative situation, language competence, prose language for children.*

Постановка проблеми. Дитяча література – особливий вид літератури, що поєднує в собі й естетичні функції, і дидактичні, і виховні. Мовне оформлення творів для дітей якнайтісніше пов'язано з реалізацією цих функцій, що їх спрямовано на формування цілісної, самостійної, емпатійної особистості. Крім того, враховують й особливості сприйняття дітей різних вікових груп, рівень знань аудиторії тощо. Спонукальні речення відіграють важливу роль на всіх етапах розвитку мовної компетенції дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні в лінгвістиці проблемі особливостей мови творів для дітей приділяють недостатньо уваги. Півтора десятиліття тому Е. Огар зауважувала, що «на відміну від дитячої педагогіки і психології, наша сучасна філологічна наука реагує на проблему мовного канону дитячої книги (стереотипного мовного реєстру) доволі кволо, здебільшого в контексті осмислення поезики дитячого твору, його естетичних рис з літературознавчого боку» [8, с. 12]. Ця думка актуальна й досі. Лише в окремих наукових працях розглядають питання онтолінгвістики, лексико-семантичних особливостей (Я. Закревська, Н. Дзюбишина, І. Денисовець, Е. Огар, Г. Атрошенко), аналізують окремі мовні засоби в текстах дитячої літератури (М. Білоусова, О. Гоменюк, Н. Сологуб). Натомість розлогіше досліджено теорію чи власне поезику дитячої літератури (У. Гнідець, Т. Качак, Н. Марченко, Л. Мацевко-Бекерська, Е. Огар, О. Папуша та ін.).

Філологічна наука накопичила велику кількість теоретичного і фактичного матеріалу, що з певних позицій з'ясовує питання функціонування спонукальних речень. Засадними стали праці О. Мельничука, К. Городенської, А. Гриценка, Л. Кадомцевої, М. Плющ, В. Русанівського, де спонукування розглянуто через призму способових форм дієслова; праці І. Вихованця, Н. Гуйванюк, П. Дудика, М. Каранської, І. Слинська, де спонукальні конструкції потрактовано й описано як один із різновидів речень за метою висловлення. У подальших дослідженнях спонукування постає у формально-граматичному, семантико-синтаксичному, комунікативно-прагматичному аспектах. Л. Бережан проаналізувала функціонування

спонукальності, репрезентованої спеціалізованими і неспеціалізованими формами вираження, узявши за основу формально-граматичний підхід. Спонукальні речення з урахуванням їхніх структурно-семантичних і комунікативно-функціональних відповідностей вивчали Н. Швидка, Г. Дорошенко, в аспекті прагмалінгвістичної теорії – С. Мясоєдова, О. Нарушевич-Васильєва, функціонування категорії спонукальності проаналізувала О. Даскалюк та ін.

Мету і завдання статті. Мета статті – дослідити особливості вербалізації спонукальної модальності в мові прози для дітей – конкретизовано в таких завданнях, як визначити, які (не)спеціалізовані синтаксичні засоби для вираження спонукальної модальності актуалізують у прозових творах для дітей, умови їхньої актуалізації, які модифікатори семантико-синтаксичної структури використовують.

Матеріалом наукових спостережень послужили твори для дошкільнят і дітей молодшого шкільного віку В. Нестайка «Дивовижні пригоди в лісовій школі. Сонце серед ночі. Пригоди в Павутинії», «Чарівні окуляри: Правдиво-фантастична повість про надзвичайні пригоди київських школярів», і «Чародій Будьласка і чаклун Нетреба: Казкові пригоди Грайлика. Пригода п'ята: Казкова повість», із яких методом суцільного виписування дібрано речення спонукальної модальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Речення у своїй структурі відображає об'єктивний світ у його практичному суспільному усвідомленні, виражає співвіднесеність змісту повідомленого/повідомлюваного з дійсністю, а також пов'язане з певним ставленням мовця до змісту висловлення, що належить до категорії модальності, яка визначає диференціацію типів речення (речення розповідної, питальної та спонукальної модальності) і прогнозує, зумовлює вживання тієї чи тієї формально-граматичної, семантико-синтаксичної та комунікативної структури. Спонукальна модальність відображає емоційно-вольові стосунки між комунікантами, зумовлені особистісними, соціальними та ситуативними чинниками; вона експлікується в спонукальних реченнях, що ними виражають різновиди волевиявлення.

Українська мова випрацювала низку спеціалізованих синтаксичних засобів вираження спонукальної модальності, які класифікуємо, зважаючи на семантико-синтаксичну структуру і її морфологічний експлікант [10]:

1. Спонукальні речення простої формально-граматичної будови.
  - 1.1. Речення спонукальної модальності з вербалізованим предикатом.
  - 1.2. Спонукальні номінативні речення.
  - 1.3. Спонукальні речення з невербалізованим предикатом.
    - 1.3.1. Спонукальні речення адвербіального типу з невербалізованим предикатом.
    - 1.3.2. Спонукальні речення об'єктного типу з невербалізованим предикатом.
  - 1.4. Спонукальні вокативні речення.
  - 1.5. Квазі-речення спонукальної модальності.
2. Спонукальні речення складної формально-граматичної будови.
  - 2.1. Спонукальні складносурядні речення.
  - 2.2. Спонукальні складнопідрядні речення.
  - 2.3. Спонукальні безсполучникові речення.
  - 2.4. Спонукальні речення з різними видами зв'язку.

Крім спеціалізованих синтаксичних засобів вираження спонукальної модальності, у мові наявні й неспеціалізовані синтаксичні одиниці – неспонукальні речення зі спонукальним значенням, до яких зараховано розповідно-спонукальні речення і питально-

спонукальні речення.

В українському мовознавстві немає усталеної класифікації спонукальних речень. Найвні класифікації речень спонукальної модальності докладно проаналізовано в дисертації М. Голіченко [2, с. 59–64].

Виражаючи наказ, вимогу, команду, заборону, дозвіл, заклик, застереження, пораду, інструкцію, просьбу, побажання, запрошення, умовляння, благання тощо, спонукальні речення функціонують тільки в комунікативній ситуації, яку в художньому тексті відображено передусім у діалозі. Узаємодіючи з іншими через діалог, дитина навчається, як поводити себе в різних ситуаціях, через діалог вона пізнає іншу людину, пізнає природу.

Які ж види спонукальних речень функціонують у творах В. Нестайка, написаних для дошкільнят і дітей молодшого віку?

Синтаксис художнього тексту залежить і від того, кому його адресовано. Що молодша дитина, то простіший синтаксис, адже тоді їх дитина легко запам'ятовує. Довжина речення є показником того, наскільки складний синтаксис. За спостереженнями науковців, оптимальна довжина речення для дошкільнят та учнів молодшої школи становить 7–15 слів [3, с. 38]. Н. Сологуб зазначає: «Часто ряди звичайних двоскладних речень використовуються для пейзажних зарисовок, інтер'єрів, ремарок. Уживання простих речень для вираження складних думок дає можливість зосередити увагу на окремих подробицях, створює динамізм, сприяє глибшому осмисленню, підкреслює рух, розвиток, часом схвильованість, напруженість розповіді» [9, с. 64]. За допомогою простої та доступної мови автор створює унаочнені, ілюстративні тексти, щоб допомогти дітям візуалізувати прочитане й зрозуміти події, персонажів. Саме тому з-поміж спонукальних речень, ужитих у творах В. Нестайка «Дивовижні пригоди в лісовій школі. Сонце серед ночі. Пригоди в Павутинії», «Чарівні окуляри: Правдиво-фантастична повість про надзвичайні пригоди київських школярів», і «Чародій Будьласка і чаклун Нетреба : Казкові пригоди Грайлика. Пригода п'ята : Казкова повість», 97 % – це речення простої формально-граматичної будови.

У мові прози для дітей переважно актуалізують для вираження спонукальної модальності структурно-семантичну схему V_{imp} , що містить тільки вербалізований предикат, лексичним наповнювачем якого є синтетична чи рідше аналітична форма наказового способу, або дієслова із самодостатньою семантикою, або дієслова, що потребують для реалізації своєї семантики обов'язкового залежного компонента, однак цей компонент виражений імпліцитно, але однозначно зрозумілий із ситуації мовлення. – **Біжімо!** – вигукнув Ромка. Ми кинулися до вхідних дверей... Двері були замкнені... (6, с. 18); – **Ну, що я тобі казав!** – мовив Нічний Чаклун. – **Злазь!** Бо он уже сонце сходить. Мені вертатися час (7, с. 37); – **Дзвони!** – сказав Ромка (6, с. 25); – **Що ж, ходімо,** – зітхнув Кося. – **Ходімо,** – зітхнув Колько. І пішли вони (5, с. 170); – **Ходімо!** І повели вони Грайлика за куці на галявину, де стояли якісь чудернацькі намети, а в пагорбах були печери, а на деревах площадки (7, с. 56); **У мене похололо в животі. – Не бійся!** Дверей же нема. Як вони зайдуть? – намагався заспокоїти мене Ромка (6, с. 32); **Одпустив шакала, ще й добряче піддав йому ногою. – Хай біжить!** Тепер він назавжди забуде дорогу до нашого лісу (5, с. 84). На комунікативному рівні непоширені спонукальні речення із семантико-синтаксичною структурою типу V_{imp} є інформативно достатніми, оскільки відповідають прагматичним намірам мовця: спонукати до певної дії чи певного стану, акцентуючи саме на процесуальній чи статальній ознаці, яку потрібно реалізувати.

В окремих комунікативних ситуаціях мовці використовують особовий займенниковий іменник, що логічно й психологічно увиразнює контакт між мовцем і слухачем, посилюючи

(лівобічна позиція займенникового іменника) або послаблюючи (правобічна позиція займенникового іменника) варіантне спонукальне значення висловлення: – *Ех! Чого я перший не побажав?! Усміхнувся чародій Будьласка: – А ти бажай, чого там... (7, с. 10). – Ні! У каналізаційний люк провалюйся ти!.. Я не хочу! Категорично! (6, с. 21)*

Особовий займенниковий іменник використовують також задля протиставлення адресата спонукування мовцеві: *Ромка схопився за лоба. І одразу почувся голос невидимого Козачка Гульки: – Ото щоб не казав дурниць!.. Я не лише гулі набиваю, а й усім, як можу, допомагаю... Я все чув, Васю, що ти казав про свої переживання. Біжи бери свої чарівні окуляри! А ти, Ромко, йди гуляй! Ця пригода не для тебе! (6, с. 77–78), – Ви мені не закайте, ви мені не бекайте! Кажіть правду! – Тато-вовк зробив крок уперед (5, с. 63); Ех! Чого я перший не побажав?! Усміхнувся чародій Будьласка: – А ти бажай, чого там... (7, с. 10).*

Оскільки особливістю спонукальних конструкцій є те, що вони функціонують безпосередньо в процесі спілкування, то мовець, урахувавши ситуативно-комунікативні умови успішної реалізації волевиявлення, актуалізує семантико-синтаксичні моделі, у яких дієслівний предикат вимагає певних експліцитно виражених позицій. І такі речення теж активно використовують у діалогах: *Вовчик підвів голову і жалібно скривився: – Пустіть мене! Будь ласка! Я хочу додому... (5, с. 74); – Хлопчики! Дорогі! Зробіть що-небудь! – мало не плачучи, прошепотіла Раїска Мняу (5, с. 79); – До Гримайлівки мене доведіть якимось (7, с. 45); – Ховай швидше! – вигукнув я. – І не спокушай ні себе, ні мене!.. (6, с. 44); – Макак Макакович! Біжіть до Дятленка! Хай б'є телеграму-блискавку! – наказав Ведмідь (5, с. 128).*

У простих спонукальних реченнях із вербалізованим предикатом у мові дитячої літератури натрапляємо й на однорідні поширювачі їхньої семантико-синтаксичної структури: *І знову він поклав Грайлика на траві під грушею і приніс частування: – Їж-ний, спочивай! Ні про що не думай, не гадай (7, с. 29–30); – Та ми не злодії! – вигукнув я. – Ми чесні хлопці! От спитайте хоч в артистки Маргарити Степанівни, хоч у двірнички Ядвіги Станіславівни! (6, с. 41); – Ховай швидше! – вигукнув я. – І не спокушай ні себе, ні мене!.. (6, с. 44); – Не дуже напружуйся і завмирай! – усміхнувся художник. – Сиди спокійно. Я повинен вловити характер (6, с. 49). Як зазначають дослідники, прості речення в мові творів для дітей – це та опора, що міцно тримає синтаксичні основи [1, с. 163].*

Засобом вербалізації предиката в реченнях спонукальної модальності може виступити й іменник у формі називного відмінка. Спонукальними номінативними реченнями мовець вимагає існування чи наявності конкретно вказаного факту дійсності. В аналізованих творах виявили тільки дві комунікативні ситуації, де використано спонукальне номінативне речення: *Довелося вставати і йти. У лісі було темно й страшно. У Косі не попадав зуб на зуб. – Па-пароль! – почувся біля кривої берези переляканий голос Раїски Мняу (5, с. 72); Він сидів за березовим столом і суворо позирав на майбутніх учнів. – Прізвище! – Вухань! – чемно сказала мама-зайчиха. – Прізвище! – не глянувши на неї і наче не чуючи, повторив директор. – Вухань! – знову відмовила мама-зайчиха. – Прізвище! – підвищивши голос, утретє сказав Бурмило Михайлович. – Та Вухань же! – розгублено пролетіла зайчиха. – Я вас, мамо, не питаю! – сердито обернувся до неї директор. – Хай сам скаже. Він що у вас – глухий? А ще хоче у музичну школу! (5, с. 10).*

Обмежено вжито й спонукальні речення з невербалізованим предикатом адвербіального й об'єктного типів, пор.: *– Який дід? Га-га-га! – засміявся Верещак. – Та я сам будь-кому будь-що перешикодити можу... Експрес-Мерседес! На старт! (7, с. 23); –*

Діти, додому! Всі – додому! Уроки закінчено! Додому! – вже вкотре говорить вона тремтячим незнайомим голосом (5, с. 109). Це зумовлено особливостями системи цінностей дитини, яка не подібна до системи цінностей дорослих, і рівнем дитячої мовної компетенції, якої недостатньо, щоб усвідомити на основі знань і досвіду, мисленнєво відтворити еліпсований компонент чи еліпсовані компоненти стиснутого тексту з комунікативної ситуації, семантики і граматичної форми синтаксично залежних слів.

Натомість спонукальні вокативні речення В. Нестайко розлогіше використовує у творах для дітей, незважаючи на те, що в них, як і в спонукальних реченнях з невербалізованим предикатом адвербіального / об'єктного типу, не названо спонукувану дію, а їй потрібно домислити відповідно до конкретної комунікативної ситуації: *Один тільки їжачок Колько Колючка сумний ходить по подвір'ю мов неприкаяний. Турбується, що нема Вуханя, друзяки вірного. – Колько! – стиха гукнув зайчик, коли їжачок проходив повз чагарі. – Ой! – стрепенувся Колючка та до Вуханя у чагарі: – Це ти? Що таке? Що сталося?* (5, с. 48); *Бурмило Михайлович одкрив журнал і подивився на клас: – Хто не виконав завдання, піднесіть лапу! Всі завмерли. Лапу не підніс ніхто. – Гаразд. Починаю викликати. Кося Вухань ліг на парту грудьми й сховався за спину Соні Лось, що сиділа попереду. – Вовченко!* (5, с. 50); *– І ти – ведмідь? – здивувався Бурмило Михайлович під загальний регіт класу. – Ну це вже занадто. Колючко! – Ведмідь, ведмеда, ведмедю... – зататакав, як з кулемета, їжачок...* (5, с. 52); [...] *Зараз буду рахувати, Чи усі прийшли до хати. – Зіна! – Га! – Михайлик! – Га! [...]* (5, с. 187); *– Маргарито Степанівно! Маргарито Степанівно-о! – закричав я. Але й Маргарита Степанівна не озвалася* (6, с. 91); *Та раптом я почув голос Ромки, що кликав мене: – Васю! Їжачку!.. Васю!.. Я кинувся до сходів і побачив у розчинених дверях підвалу Ромку* (6, с. 25).

Наведені комунікативні ситуації демонструють, що вокативні речення можуть експлікувати спонукальну модальність і в дитячому мовленні, дошкільнята і молодші школярі «прочитують» контекстуальне імперативне значення таких інформативно-завершених висловлень, де поєднано три функції: фатичну, етикетну й імперативну [10, с. 101–103]. Це можливе тому, що дитина себе вже усвідомила, сприймає своє «Я» як діяча, у неї формується здатність оцінювати себе й емоційно-ціннісне ставлення до інших. Проте зауважимо, що використання спонукальних вокативних речень у мові дитячої прози не частотне.

Спорадично в діалогах використано й квазі-речення спонукальної модальності, що в них морфологічними засобами вираження є вигуки та інтер'єктивовані слова: *– О! Це – думка! Давай! Щоб Вовчикові тільки – бемц! Він – беркиць і ногами вкрився. Гайда!* (5, с. 34); *Хвилиніть зайчик та їжачок не наважувались ворухнутися. – Ну?! – нарешті тихо видихнув Колько. – Ага! – тільки й зміг вимовити Кося. Що там казати. Все було зрозуміло без слів* (5, с. 64); *– Цить! – раптом тихо сказав Ромка. – Я чую за стіною якісь голоси!* (6, с. 31); *– Гей! Гальоу! – знову тоненько, ледь чутно залунало знизу* (5, с. 133); *– Гайда! За ним! Здається, те, що треба! – тихо сказав Ромка* (5, с. 47)

Наголосимо, що лінгвісти вже звертали увагу на те, що у творах для дітей потрібно використовувати мовні одиниці, зважаючи на властивий дитині спосіб осмислення навкілля. Уміння письменника поставити себе на місце дитини, подивитися на світ її очима забезпечує і художню складову твору, і лінгводидактичну (навчає, розвиває уяву, емоційний інтелект, пізнавальні навички тощо). Н. Кондратенко зауважує, що «апеляція до адресата завжди імпліцитно наявна в тексті, автор прагне потенційного розуміння, моделює образ власного читача, задаючи напрям розуміння та інтерпретації через відповідні семантичні маркери» [4,

с. 136], а ми додамо – і через відповідні синтаксичні маркери. Це зумовлює, як було зазначено раніше, і легкий за будовою синтаксис текстів, де речення мають бути не довгі. Однак це не означає, що складні речення потрібно штучно спрощувати, порушуючи природну логіку мислення. Зрештою, використання тільки коротких речень не сприятиме розвитку мовлення дитини.

Аналізуючи мовні засоби забезпечення ефективного спілкування дорослого автора із читачем-дитиною, Е. Огар слушно зауважувала: «Цілком погоджуючись з тим, що мовне оформлення дитячих літературних текстів повинно корелювати з відповідними лінгводидактичними настановами, усе ж зазначимо, що їхня абсолютизація під час тексто- і мовотворення для дітей часто шкодить естетичній складовій результату цієї діяльності – дитячим творам, а головне, негативно впливає на їхню комунікативну ефективність» [8, с. 12]. Саме тому дитячі письменники спорадично використовують у відповідних комунікативних ситуаціях й складні речення спонукальної модальності, зокрема безсполучникові і складносурядні речення, які легко сприймає дитина дошкільного і молодшого шкільного віку: *Послухався я Козачка Гулька, вибіг надвір і там знову почув його голос: – Залазь швиденько на дерево, хапайся за нижню гілку і розставляй ноги. Ми з Літайком тебе заберемо* (6, с. 86); – *Ходімо, я тебе з ним познайомлю! Він з тринадцятої квартири! – вигукнув я* (6, с. 25); – *Ні, давай ти перший* (5, с. 140); – *Та побігли швидше, а то вже дзвоник!* (5, с. 49).

Однак у мову творів для дітей укралюють і складнопідрядні речення, попри те що підрядний зв'язок відображає складні змістові відношення між частинами речень: – *Вертайся, звідки приїхав, а потім приходь сам, тоді пуцу...* – на цьому вартовий батогом цвяхнув, у хвіртку зайшов і щільно причинив (7, с. 38), – *Та ж бачите. Країна Лісогір'я ось вона, а вартовий не пускає. І друзі мої там – сам вартовий сказав. Зробіть так, щоб я міг пройти. Я вас прошу!* (7, с. 41); ... – *Мовчи, щеня! Радій, що сам шакал Бацила тебе усиновити хоче* (5, с. 74); – *Тікаймо швидше, поки чаклун не прочумався! Ромка скочив на коника Літайка, і ми чимдуж помчали геть* (6, с. 81).

Спорадичне використання складнопідрядних речень або й із різними видами зв'язку допомагають поступово розвивати когнітивно-оцінні можливості дитини.

Структура речень спонукальної модальності може містити й такі елементи, які синтаксично не зв'язані з компонентами, але належать до модифікаційно-супровідного рівня, одиницями якого є модифікатори і використовуючи які мовець нашаровує на основне значення вислову або окремих компонентів додаткові значеннєві відтінки. Функції модифікаторів виконують вставні слова, частки, звертання, вигуки. В. Нестайко в реченнях спонукальної модальності, ужитих у мові творів для дітей, використовує всі види модифікаторів.

Звертання в спонукальних реченнях, ужитих у мові творів дитячої прози, як і художній літературі загалом, виконує роль ускладнювача їхньої семантико-синтаксичної структури, адже спонукальні висловлення завжди орієнтовані на адресата, тому в мовця виникає потреба в конкретизації адресата або виникає потреба у виділенні його з-поміж інших. Напр.: – *Заходьте, будь ласка, панове! Мушу вам віддячити за допомогу!* – церемонно вклонилася Маргарита Степанівна, вказуючи рукою на відчинені двері (6, с. 16); *Зате почув – глузливий вигук Ромки Черняка: – Ой! Дивіться, Юліє Юхимівно!.. Богданець вкрав ваші окуляри!.. Це він думає, що вони чарівні! Він чарівні окуляри шукає!..* (6, с. 10); – *Мовчи, синку! Мовчи, дурненький!* – казала мама-зайчиха. – *Нічого ти не розумієш. Усі зараз оддають своїх дітей у спеціалізовані школи* (5, с. 12)

В аналізованих творах автор почасти використовує звертання-речення (вокативні речення) як елемент комунікативного увиразнення. Особливістю їх уживання в мові прози для дітей є те, що вони здебільшого передують іншій синтаксичній одиниці, зокрема спонукальному реченню. Напр.: – *Який дід? Га-га-га!* – засміявся *Верещак*. – *Та я сам будь-кому будь-що перешкодити можу... **Експрес-Мерседес!** На старт!* (7, с. 23); – ***Пантеро Ягуарівно!*** *Пересадіть мене! Будь ласка, пересадіть! Я не можу з ним сидіти, – загундосила Раїска Мняу* (5, с. 24).

Як основні прагматичні функції звертання у творах В. Нестайка визначаємо апелятивну, етикетну й спонукальну. Кількісно переважають ті спонукальні речення, де звертання реалізують свої первинні функції – апелятивну й етикетну.

Вставний елемент, що виражає модальну оцінку, привертає, активізує увагу співрозмовника, знімає з варіантного спонукального значення категоричність, значно зменшує його емоційно-експресивну напругу, дещо інтимізує вислів і сприяє досягненню позитивного результату волевиявлення: – *Слухай, Колько, – сказав якомсь зайчик їжачкові. – А давай, **може**, займемося спортом. Га?* (5, с. 34); – *Одчиніть, **будь ласка**, двері!* – *попросив я* (6, с. 18); – *Ти, **головне**, не гарячкуй! Не поспішай!* – *говорив Ромка кожного разу, коли ми виходили з чергового подвір'я, не знайшовши того, що шукали* (6, с. 25).

Модифікувати (надавати додаткового відтінку) реченню чи його компонентам – переважно предикатним ознакам – можуть частки. Найчастіше в спонукальних висловленнях для інтенсифікації сили спонукування для максимальної ефективності реалізації акту волевиявлення мовець використовує підсилювальні частки, а щоб вказати на певне обмеження дії, логічно виділити когось або щось, – обмежувально-видільні частки. Пор.: – *Ні. Чесне чаклунське. **От дивись**. Алле-оп!* – *він схопив Грайлика за руку і підкинув угору* (7, с. 35); – ***Хоч назад мене в Гримайлівку одвезіть*** (7, с. 38); – ***Тільки не брешіть!***.. *Її колишні глядачі давно повиростали!.. Хто бізнесменом став, хто депутатом... а хто й злодієм – у тюрмі сидить. Що вам від неї треба, панове?* (6, с. 29); – ***Навіть не думай!*** – *сказав я. – Вони всі вже давно втекли за межі Києва, а то й України. Не будеш же ти виїздити за ними хтозна-куди* (Чарівні, с. 46); *Стрепенулися Кося й Колько: – Ой! Серйозно? **То скажіть же!*** (5, с. 134); – ***Прізвище!*** – *підвищивши голос, утретє сказав Бурмило Михайлович. – **Та Вухань же!** – розгублено пролетіла зайчиха* (5, с. 10).

Мова дитячої літератури образна, емоційна, тож у ній активно послуговуються елементами емоційної сфери мовлення, зокрема вигуками, які, реалізуючи свій прагматичний потенціал, виражають почуття, емоційно-експресивні реакції, оцінки, спонукування тощо, тобто ставлення особи до дійсності, адресата й змісту висловленого: – *Оуу!* – *вражено склав губи дудочкою пан Гримайло. – **Ану-ну покажись!** Вперше бачу сміливця, що з власної волі в цю країну пнеться. Де ж ти такий узявся?* (7, с. 20); – ***Ану покажи!*** – *сказав Ромка* (6, с. 8); *Колько Колючка відчув, як щось ніби підхопило його й одірвало від землі. І раптом зривистим голо- сом несподівано для самого себе він вигукнув по-ведмежому: – **Ану пусти його!*** (5, с. 79); – ***Неправда! Неправда!*** – *вигукнула двірничка. – **Ану подивіться мені в очі!*** (6, с. 29); – ***Ой, вибачте***, – *забідкалась мама-зайчиха. – Він у мене такий вразливий, такий вразливий...* (5, с. 10); – ***Ну, а тепер ходімо додому!*** – *сказав Бегемот Гіпотамович, підніс до рота золотий тромбон і заграв* (5, с. 88); – ***Ох, не драгуйте мене!*** – *розсердилася Ядвіга Станіславівна. – Ніяка я не артистка! І не подякувати ви прийшли за шоколадки, а по чарівні окуляри прийшли!.. Як скажете правду, може, я вам допоможу* (6, с. 30); – ***Ну, не переживай!*** *Не переживай! Ми, руді, нежорстокі, немстиві... Але провчити треба!* (6,

с. 35). У спонукальних реченнях вигуки підсилюють передаване синтаксичною конструкцією семантико-синтаксичне значення.

Натрапляємо і на одночасне поєднання кількох модифікаторів у спонукальному реченні: – *Ну, глядіть же, – суворо насунив брови лісовичок Боровичок. – Щоб потім не відмовлялись. Вороття не буде* (5, с. 136); *Але я Ромці нічого на сказав. Та він сам, мабуть, це відчув. Він витяг з кишені чарівні окуляри і простягнув мені: – На! Хай вони в тебе будуть. Все-таки вони більше твої, ніж мої. То й вирішуй їхню долю!* (6, с. 88).

З-поміж речень спонукальної модальності, що функціонують у творах В. Нестайка для дошкільнят і дітей молодшого шкільного віку, не виявлено неспеціалізованих синтаксичних одиниць вираження спонукальної модальності, тобто неспонукальних речень зі спонукальним значенням, до яких зараховують розповідно-спонукальні речення і питально-спонукальні речення.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Українська мова випрацювала набір спеціалізованих і неспеціалізованих засобів вербалізації спонукальної модальності. Спонукальні речення різних типів мають потужний комунікативно-прагматичний потенціал, забезпечуючи досягнення ілокутивної мети. Актуалізація того чи того синтаксичного засобу вербалізації спонукальної модальності в мові прози для дітей залежить від віку дитини. Найуживанішою у творах для дітей В. Нестайка є семантико-синтаксична структура з вербалізованим предикатом, вираженим формою наказового способу. Особовий займенниковий іменник у спонукальних реченнях посилює або послаблює його варіантне значення, що залежить від того, лівобічну чи правобічну позицію щодо предиката має займенниковий іменник. У прозових творах для дітей також уживають спонукальні номінативні, вокативні речення і спонукальні речення з невербалізованим предикатом адвербіального й об'єктного типу, проте кількісно їх уживання нечастотне. Нечастотне й уживання простих спонукальних речень з однорідними членами, й уживання складних спонукальних речень. У реченнях спонукальної модальності наявні й модифікатори (вставні слова, частки, звертання, вигуки), використовуючи які мовець нашаровує на основне значення вислову або на окремі його компоненти додаткові значеннєві відтінки.

Перспективи подальших наукових розвідок убачаємо в такому: дослідити вербалізацію спонукальної модальності на ширшому емпіричному матеріалі, простежити динаміку актуалізації спеціалізованих і неспеціалізованих засобів вербалізації спонукальної модальності в мові прози для дітей різного віку і в спонтанному дитячому мовленні, запропонувати класифікацію дитячих висловлень спонукальної модальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атрошенко Г.І. Лінгвостилістика української поезії для дітей: дис ... кандидата філол. наук: 10.02.01. Запоріжжя, 2005. 209 с.
2. Голіченко М. О. Комунікативно-прагматичні функції вокативних речень в українському художньому та політичному дискурсах : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01. Київ, 2018. 212 с.
3. Гоменок О. До проблеми лінгвістичного вивчення текстів дитячої літератури // Дискурс у сучасному науковому, соціокультурному та інформаційному просторі: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Дискурс у сучасному науковому, соціокультурному та інформаційному просторі». 24-25 травня 2013 року. / За заг. ред. професора І. В. Соколової. Маріуполь: МДУ, 2013. С. 37–39.
4. Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу. Київ, 2012. 324 с.

5. Нестайко В. З. Дивовижні пригоди в лісовій школі. Сонце серед ночі. Пригоди в Павутинії. Київ: ВД «Школа», 2022. 208 с.
6. Нестайко В. З. Чарівні окуляри: Правдиво-фантаст. повість про надзвичайні пригоди київських школярів: Для мол. і серед. шк. віку / Худож. А. Василенко. 2-ге вид. Київ: Веселка; Тернопіль: Навч. кн. – Богдан, 2008. 95 с.
7. Нестайко В. З. Чародій Будьласка і чаклун Нетреба : Казкові пригоди Грайлика. Пригода п'ята : Казкова повість : нова авт. ред. / Худож. О. Чичик. Київ: Компанія ОСМА, 2015. 64 с.
8. Огар Е. І. Мова дитячого літературного дискурсу: функціонально-комунікативні аспекти дослідження. *Вісн. Сум. держ. ун-ту. Сер. Філол. науки*. 2006. № 3. С. 10–17
9. Сологуб Н. М. Синтаксис художньої літератури для дітей // Твори для дітей і про дітей у вітчизняній і зарубіжній літературі : матеріали доповідей обласної міжвузівської науково-методичної конференції (11–15 травня 1991 р.). Ч. 1. Одеса, 1991. С. 63–65.
10. Харченко С. Засоби вираження спонування в українській літературній мові: семантико-синтаксичний і комунікативний аспекти : монографія. Київ: Міленіум, 2015. 210 с.

REFERENCES

1. Atroshenko H.I. *Linhvostylystyka ukrainskoi poezii dlia ditei: dys... kandydata filol. nauk* : 10.02.01. Zaporizhzhia, 2005. 209 s.
2. Holichenko M. O. *Komunikatyvno-prahmatychni funktsii vokatyvnykh rechen v ukrainskomu khudozhnomu ta politychnomu dyskursakh* : dys. ... kandydata filol. nauk : 10.02.01. Kyiv, 2018. 212 s.
3. Homeniuk O. *Do problemy linhvistychnoho vyvchennia tekstiv dytiachoi literatury // Dyskurs u suchasnomu naukovomu, sotsiokulturnomu ta informatsiinomu prostori: zbirnyk tez dopovidei Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Dyskurs u suchasnomu naukovomu, sotsiokulturnomu ta informatsiinomu prostori»*. 24-25 travnia 2013 roku. / za zah. red. profesora I. V. Sokolovoi. – Mariupol: MDU, 2013. S. 37–39.
4. Kondratenko N. V. *Syntaksys ukrainskoho modernistskoho i postmodernistskoho khudozhnoho dyskursu*. Kyiv, 2012. 324 s.
5. Nestaiko V. Z. *Dyvovyzhni pryhody v lisovii shkoli. Sontse sered nochi. Pryhody v Pavutynii*. Kyiv: VD «Shkola», 2022. 208 s.
6. Nestaiko V. Z. *Charivni okuliary: Pravdyvo-fantast. povist pro nadzvychaini pryhody kyivskykh shkoliariv: Dlia mol. i sered, pik. viku / Khudozh. A. Vasylenko. 2-he vyd. Kyiv: Veselka; Ternopil : Navch. kn. – Bohdan, 2008. 95 s.*
7. Nestaiko V. Z. *Charodii Budlaska i chaklun Netreba : Kazkovi pryhody Hrailyka. Pryhoda piata : Kazkova povist : nova avt. red. / Khudozh. O. Chychyk. Kyiv: Kompaniia OSMA, 2015. 64 s.*
8. Ohar E. I. *Mova dytiachoho literaturnoho dyskursu: funktsionalno-komunikatyvni aspekty doslidzhennia // Visn. Sum. derzh. un-tu. Ser. Filol. nauky*. 2006. № 3. S. 10–17
9. Solohub N. M. *Syntaksys khudozhnoi literatury dlia ditei // Tvory dlia ditei i pro ditei u vitchyzniansii i zarubizhnii literaturi : materialy dopovidei oblasnoi mizhvuzivskoi naukovo-metodychnoi konferentsii (11–15 travnia 1991 r.)*. Ch. 1. Odesa, 1991. S. 63–65.
10. Kharchenko S. *Zasoby vyrazhennia sponukannia v ukrainskii literaturnii movi: semantiko-syntaksychnyi i komunikatyvnyi aspekty : monohrafiia*. Kyiv: Milenium, 2015. 210 s.

Харченко Світлана Василівна, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри журналістики та мовної комунікації Національного університету біоресурсів і природокористування України (Україна).

Svitlana Kharchenko, Doctor of Philology, Professor, Department of Journalism and Linguistic Communication, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Ukraine).

Стаття надійшла: 19.10.2023

Статтю прийнято до друку: 26.10.2023